

ДР СЛАВИЦА ШЕВКУШИЋ

ПРЕГЛЕДНИ ЧЛАНАК

ДР СЛАВИЦА МАКСИЋ

AUTHOR REVIEW

Институт за педагошка истраживања
Београд

UDK: 37.012:37.018.54

BIBLID: 0353-7129, 13(2008)1-2, p.47-54

МОГУЋНОСТИ РЕАЛИЗАЦИЈЕ АКЦИОНОГ ИСТРАЖИВАЊА У ПРОДУЖЕНОМ БОРАВКУ

Резиме: У овом раду су приказани аспекти развоја и евалуације програма рада у продуженом боравку који је реализован са ученицима првог и другог разреда једне београдске основне школе, а који илуструју како се акционим истраживањем, уз активно учешће истраживача и наставника у свим фазама истраживања, може допринети мењању и унапређивању васпитно-образовне праксе. Основни циљ истраживања био је да се школа и наставници подстакну да унапреде рад у продуженом боравку на начин који би оснажио њихову васпитну функцију, а да се притом задовоље васпитне и образовне потребе ученика и подстакне развој њихових интересовања и креативности. Рад на пројекту се одвијао у три фазе. Фаза планирања решавања проблема или стратегијске акције укључивала је регистрацију родитеља и ученика заинтересованих за похађање продуженог боравка, дизајнирање и опремање простора у коме ће се одвијати рад, осмишљавање програмских активности и садржаја, као и обуку наставника који ће реализовати програм. У другој фази, паралелно са реализацијом програмских активности, текла је евалуација тог процеса, што је укључивало посматрање активности од стране истраживача, критичку рефлексiju сопственог рада од стране наставника кроз извештаје о реализованим активностима и заједничке дискусије са циљем да се утврде тешкоће и унапреди даљи рад на пројекту. У фази евалуације ефеката програма, на крају школске године, испитивана су мишљења наставника и ученика о програму, као и давање предлога о његовом будућем развоју и примени. Искуства стечена у току реализације овог пројекта указују, с једне стране, на потребу за израдом посебних програма за продужени боравак, а са друге, на могућности и значај акционих истраживања у развијању ових програма.

Кључне речи: продужени боравак, основна школа, акционо истраживање, евалуација програма.

Увод

Пројекат о коме је реч у овом раду реализован је као акционо истраживање у једној београдској основној школи, са ученицима првог и другог разреда. Иницијатива за предузимање истраживања потекла је од директора школе и учитеља који су били ангажовани за рад у продуженом боравку. Пошло се од

проблема на који начин организовати, којим садржајима и активностима испунити и како структурирати продужени боравак ученика првог и другог разреда у основној школи, да би се задовољиле њихове васпитне и образовне потребе и подстицао развој њихових интересовања и креативности.

Према важећој законској регулативи нема посебних упутстава о начину и садржају рада у продуженом боравку, већ је остављено школама да рад у овој области планирају у складу са својим потребама и могућностима. Рад у боравку, најчешће, обухвата одмор за децу, ручак, израду домаћих задатака, као и уметничке и спортске активности које су предвиђене програмом школе. За рад са децом у продуженом боравку ангажују се наставници разредне наставе који у току свог формалног образовања нису посебно припремани за овај вид активности. Оријентациони план и програм школе о раду наставника у продуженом боравку садржи области и теме које би требало да се обрађују, временски распоред и носиоце активности. Основне области рада обухватају активности ликовног, музичког, литерарно-драмског стваралаштва, као и спортско-рекреативне активности. Као посебан вид активности предвиђене су различите друштвене игре и забава. Међутим, уобичајена ситуација је да постављени циљеви нису операционализовани, нити су обезбеђени услови за њихову реализацију. Продужени боравак у највећем броју школа у Србији организује се са минималним улагањима и врло скромним дизајном, који се битно не разликује од уобичајених школских активности у којима се ученици ангажују у току дана. На овај начин, деца која користе могућност продуженог боравка практично имају наставу преко целог дана, јер често домаће задатке раде у истим учионицама у којима имају редовну наставу. Наставници разредне наставе који са њима раде нису ни на који начин припремани за рад у продуженом боравку па се, у складу са тим, логично понашају на исти начин као у редовној настави. Временска организација продуженог боравка је флексибилна, како у погледу редовности похађања тако и у погледу дужине времена које дете проведе у школи током дана. У оваквим околностима, ангажовање наставника своди се на помоћ у изради домаћих задатака и чување деце, док се остали садржаји реализују неплански, повремено, у зависности од тренутних услова и личне иницијативе наставника. Не треба посебно наглашавати како демотивишуће ови услови делују на наставнике који су ангажовани за рад у продуженом боравку.

Са најопштијим циљем да се продужени боравак ученика у основној школи учини квалитетнијим, предузето је акционо истраживање, а за потребе овог рада приказани су они његови аспекти који илуструју начин вођења акционог истраживања. Тачније, ток истраживања представљен је по фазама, које по дефиницији представљају циклус акционог истраживања: планирање, акција, посматрање и рефлексија.

ФАЗЕ АКЦИОНОГ ИСТРАЖИВАЊА

Акционо истраживање је, како сам његов назив говори, истовремено и акција и истраживање, процес мењања праксе и конструкције сазнања. Оно увек настаје у контексту промена, као покушај решавања развојних проблема и / или

практичних питања. По правилу, увек постоји неко незадовољство постојећим стањем, опажен раскорак између намера и практичног делања који се жели отклонити (Рејић, 1998). С обзиром да не постоји једна, општеприхваћена дефиниција акционог истраживања у литератури, навешћемо неке од основних карактеристика овог истраживачког приступа: извођење истраживања у реалној социјалној ситуацији, мењање праксе као циљ истраживања и начин њеног упознавања, учествовање истраживача и других актера (наставника, практичара), у свим фазама истраживања. Акционо истраживање увек представља трансформацију васпитно-образовне праксе, „контролисану иновацију“, односно покушај мењања и унапређивања васпитне праксе у којој се одвија. Основни ток акционог истраживања одвија се као спирални циклус *платирање – акција – иосмаптрање – рефлексија (вредновање) ураћеној* (Сатг & Кемиис, 1986). Почетни импулс је увек неки проблем, једна реалност која се опажа као незадовољавајућа или проблематична, а први корак у истраживању је обично одређивање циљева истраживања и платирање непосредне акције. Акцију прати опсервација (прикупљање података), која чини основу за критичко рефлектовање (интерпретација података посматрања), односно за вредновање акције. Вредновање или евалуација акције требало би да пружи основу за кориговање плана, нову акцију и понављање циклуса истраживања. У складу са наведеним карактеристикама и пропозицијама акционог истраживања, овај пројекат одвијао се у неколико фаза.

ФАЗА ПЛАНИРАЊА РЕШАВАЊА ПРОБЛЕМА ИЛИ СТРАТЕГИЈСКЕ АКЦИЈЕ

Проблем као и мотивација за реализацију овог акционог истраживања потекао је од школе – од учитеља који су желели да осмисле свој рад у продуженом боравку на другачији начин од дотадашњег и за то им је била потребна помоћ. Већ извесно време су покушавали да дођу до неких искустава у вези са програмирањем рада у продуженом боравку. На прелиминарним консултативним састанцима у школи оформљен је тим који се састојао од: два истраживача – координатора пројекта и четири учитељице које су ангажоване за рад у продуженом боравку. На почетку, учитељице су указале на највеће тешкоће у дотадашњем раду у продуженом боравку које су довеле до опадања њихове мотивације: недостатак стручне помоћи и подршке у платирању и програмирању рада; потцењени статус учитеља који се ангажују за овај облик школског рада; слаба опремљеност школе опремом и дидактичким средствима, недостатак адекватног простора за реализацију активности продуженог боравка. Кроз заједничку дискусију, дефинисан је проблем и операционализован циљ истраживања. Пројекат је, дакле, требало да одговори на следећа питања: како изабрати и осмислити активности продуженог боравка да буду атрактивне (да окупирају дечију пажњу) и изазовне (у смислу подстицања дечијег развоја), како да организација активности, методе

и облици рада буду флексибилни и разноврсни да би се време проведено у продуженом боравку суштински разликовало од редовне наставе, и како опремити и уредити окружење у коме се продужени боравак реализује да би било у функцији остваривања постављених циљева? Пројектом предвиђени садржаји, активности и начин рада требало би да допринесу, подстичу, развијају и охрабрују целокупан развој личности детета, са нагласком на: развоју језичких способности и вербалном изражавању (богаћење речника, развој појмова); моторичком развоју (мануелна спретност, правилно држање, координисано кретање); социјалним и комуникационим вештинама (дружење, помагање, сарађивање, договарање); креативном испољавању (ширење и развој интересовања, самопотврђивање кроз успешан рад и стварање креативних продуката); самопоштовању, самосталности, иницијативности, радозналости, и општој култури (добивање битних информација о значајним појавама и догађајима у природи и друштву).

Након дефинисања проблема и одређивања циља истраживања, у првој фази уследиле су следеће активности: регистрација родитеља и ученика заинтересованих за похађање продуженог боравка, дизајнирање и опремање простора у коме ће се одвијати рад, осмишљавање програмских активности и садржаја, као и обука наставника који ће реализовати програм.

Предвиђене измене у организацији рада у боравку односиле су се на преуређење и опремање простора у коме деца бораве и раде после редовне наставе. Школа, у којој је реализовано истраживање, располагала је само учионицама за редовну наставу, тако да су деца за продужени боравак остајала у истом простору. Предложено је, због тога, да се после часова редовне наставе изврше одређене измене у распореду клупа (кружни распоред), да се направи простор за слободније кретање деце и бољу комуникацију међу њима, као и да се поставе панои за дечје радове. Поред тога, предвиђено је да се набаве додатна дидактичка средства и материјали потребни за извођење програмских активности, као што су књиге и сликовнице из савремене дечије литературе, аудио и видео касете са дечијим филмовима, причама и песмама, различите друштвене игре, хамер, колаж папир, лопте, итд. Како школа располаже фискултурном салом, библиотеком са телевизором и видео опремом, има два дворишта и налази се у близини градског парка, наставницима је препоручено да чешће користе ове могућности у свом раду.

Поред уобичајених активности у боравку (одмор, ручак, израда домаћих задатака, уметничке и спортске активности које су предвиђене програмом школе), пројектом је била предвиђена израда сценарија за посебне програмске активности за рад са децом. Осмишљено је укупно 25 активности, које је требало да се изводе динамиком једном недељно. Приликом осмишљавања ових активности пошло се од општих принципа на којима се заснива успешан рад са децом (Maksić, 1995). Све активности имале су за циљ подстицање социјално-емоционалног развоја деце (међусобно разумевање, сарадња и дружење), подстицање креативног испољавања и дечије маште, као и развој животних веш-

тина и опште културе. Активности су класификоване према преовлађујућем циљу, мада су, по правилу, у већини активности била присутна сва три циља. Радионице су тако осмишљене да својим садржајем повежу школска знања и вештине са реалним животом.

Обука наставника ангажованих у продуженом боравку изведена је са циљем да им се пружи специфична знања о томе како би рад са децом у продуженом боравку требало да се разликује од редовне наставе, о принципима и вештинама успешне комуникације са децом и о механизмима подстицања и развијања креативности на том узрасту (Ševkušić, 1993a,b; 1995; 2000; Maksić, 1997; 1998). Наставници су, између осталог, упознати са Гарднеровом теоријом о мултиплјој интелигенцији и њеним импликацијама за процес учења (Gardner, 1983, 1993). Све теме обрађене су интерактивним методама, кроз уводна излагања, дискусију, радионице и упућивање на изворе релевантних информација о датим питањима. Координатори пројекта припремили су и реализовали обуку наставника, у трајању од шест сати. Након тога, у циљу припреме наставника за адекватно извођење програмских активности, организовани су састанци на којима се дискутовало о предложеним сценаријима. Из истог разлога, аутори пројекта, у почетку његове реализације, извели су две активности са децом, у циљу демонстрације. Даљи рад са наставницима који су реализовали програм, одвијао се кроз консултације у току школске године. На редовним недељним састанцима, дискутовано је о реализацији планираних пројектних активности. Аутори пројекта су давали потребна упутства наставницима, периодично вршили супервизију њиховог рада и кроз заједничку анализу урађеног планирали будући рад. Наставници из боравка су подстицани да међусобно размењују искуства и да се договарају, као и да важне информације о деци прикупљају од њихових наставника из редовне наставе. Такође, наставници из редовне наставе позивани су на сарадњу са наставницима из боравка. Родитељи су обавештени о циљевима пројекта и његовом развоју и од њих је тражена подршка (ангажовање око извођења посебних активности и пружање помоћи наставницима, опремање простора, набавка дидактичких и других материјала).

У групој фази акционој истраживања, паралелно са реализацијом програмских активности у току године, текла је евалуација тог процеса, што је укључивало посматрање активности од стране истраживача, критичку рефлексiju сопственог рада од стране наставника кроз извештаје о реализованим активностима, као и заједничке дискусије у тиму са циљем да се утврде тешкоће и унапреди даљи рад на пројекту.

Координатори пројекта посматрали су реализацију свих пројектних активности без посебно структурираног плана посматрања обрађајући пажњу, пре свега, на остваривање основних циљева и проблеме који су их могли довести у питање. Подаци добијени посматрањем анализирани су заједно са наставницима на редовним састанцима тима. Поред тога, наставници су имали обавезу да пишу месечне извештаје о реализованим радионицама, следећи опште упутство о

посматрању. Наиме, наставници су давали податке о томе како је текла радионица, о броју деце која у њој учествују, о степену њиховог ангажовања и проблемица на које су наишли у раду. Уз извештаје, наставници су прилагали дечје радове који су настали као продукти појединих радионица. Овакав приступ последица је чињенице да се ради о пилот пројекту од којег се очекивао један програм за рад у боравку, при чему је требало да се и наставници и деца мотивишу за активно учешће и заинтересују да га сами даље унапређују. Тако су, на пример, током пројекта наставници постепено напуштали релативно пасивну улогу онога ко реализује активности према „готовом сценарију“ који су осмислили истраживачи, преузимајући активну улогу, на тај начин што су почели сами да осмишљавају активности у складу са сопственим и дечјим интересовањима и потребама.

У *ипрећој фази акционој исцраживања*, извршена је сумативна евалуација ефеката програма, на крају школске године, која је обухватила испитивање мишљења наставника и ученика о свим новинама које је програм продуженог боравка понудио, као и испитивање ефеката програма на креативност и школски успех ученика. У испитивању су као значајне третиране следеће варијабле: разред који ученик похађа, пол ученика, опште способности ученика мерене приликом уписа у школу, образовни статус родитеља, креативност ученика и њихов школски успех на крају школске године, мишљење ученика који су похађали продужени боравак о активностима у боравку, и мишљење наставника ангажованих у боравку о пројекту. За прикупљање потребних података о варијаблама које су биле предмет интересовања изведена су испитивања помоћу упитника и тестова. Упитници су конструисани за потребе овог истраживања, а за тестирање су коришћени већ постојећи тестови, погодни за задавање на узрасту са којим се радило и са задовољавајућим метријским карактеристикама. Од инструмената коришћени су: упитник за испитивање мишљења ученика о боравку, упитник за испитивање мишљења наставника о боравку и Урбан-Јеленов тест цртања (Urban and Jellen, 1993) за испитивање креативности. Креативност деце која похађају боравак упоређена је са креативношћу деце која га нису похађала. Креативност је мерена тестом који је стандардизован на популацији немачке деце, али је погодан за коришћење у различитим срединама и на различитим узрастима, због тога што не користи речи и зато што су релативно једноставно дефинисане критеријуми по којима се добијени производ процењује. Подаци о школском успеху ученика и образовном статусу њихових родитеља преузети су из разредних књига, док су подаци о општим способностима деце приликом уписа у школу добијени од школског психолога (интелигенција је мерена тестом ТИР1).

Мишљење ученика из продуженог боравка о програмским активностима које су спроведене испитано је на крају школске године упитником у којем је од њих тражено да наведу шта им се од свих активности које се дешавају у боравку допало, а шта не („Шта највише волиш да радиш у боравку?“, „Шта ти се не допада у боравку?“). Од ученика је још тражено да између понуђених пројектних активности, које су реализоване у току године, одаберу оне које су им се највише

допале. Пошто је један ученик могао да на једно питање да више одговора, процентна анализа је урађена према броју одговора, при чему су елиминисани они случајеви где није било одговора.

Упитник за испитивање мишљења наставника о пројекту који је реализован у боравку садржао је следећа питања: (1) Које су, по Вашем мишљењу, највеће користи од активности реализованих по пројекту за продужени боравак? (2) На које тешкоће сте наилазили у раду на пројекту? (3) У којој мери су реализоване активности пројекта допринеле остварењу наведених циљева: проширивање дечијих знања, ширење дечијих интересовања, подстицање дечије радозналости, подстицање маште и стваралаштва, боље међусобно упознавање и разумевање деце. (Наставници су рангирали понуђене одговоре на скали од 1 до 5). Поред тога, од наставника је тражено да дају своје предлоге за унапређење и даљи развој пројекта (Ševkušić i Maksić, 2002).

Генерално посматрано, резултати евалуације процеса и ефеката рада на пројекту, као и искуства стечена у току његове реализације указују, с једне стране, на потребу за израдом посебних програма за продужени боравак, а са друге, на могућности и значај акционих истраживања у развијању ових програма. С обзиром на то да ће се, према најавима реформе, школа убудуће много више бавити избором и структурирањем ваннаставних и слободних активности ученика него што то чини сада, планирање и програмирање рада у продуженом боравку представљаће, свакако, једну од важнијих активности у раду школе.

Напомена: Чланак представља резултат рада на пројекту „Образовање за друштво знања“, број 149001 (2006-2010), чију реализацију финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

ЛИТЕРАТУРА

- Carr, W. & Kemmis, S. (1986): *Becoming critical*. London: The Falmer Press.
- Gardner, H. (1983). *Frames of mind*, New York: Basic Books.
- Gardner, H. (1993). *Multiple intelligences, The theory in practice*, New York: Basic Books.
- Maksić, S. (1995b): Међународни центар за радозналост деце – ICIC, *Zbornik 1* (69–77), Вршач: Виша школа за образовање васпитача.
- Maksić, S. (1997): Слободно време у функцији развоја талента, *Kultura slobodnog vremena dece i omladine* (55–70), Вршач: Виша школа за образовање васпитача.
- Maksić, S. (1998): *Darovito dete u školi*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Pešić, M. (1998): Акционо истраживање и критичка теорија васпитања, у М. Пешић и др.: *Pedagogija u akciji* (19–31). Институт за педагогију и андрагогију, Београд: Филозофски факултет.
- Ševkušić, S. (1993a): Припрема васпитача за успешнију комуникацију са децом, *Perspektive obrazovanja vaspitača* (99–107). Нови Сад: Виша школа за образовање васпитача.

- Ševkušić, S. (1993b): Kooperativno učenje u razredu, *Zbornik 25 Instituta za pedagoška istraživanja* (73–85). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Ševkušić, S. (1995): Principi efikasne komunikacije u nastavi, *Nastava i vaspitanje*, 44 (1–2), 152–163, Beograd.
- Ševkušić, S. (2000): Slobodne aktivnosti i razvoj kreativnosti učenika, *Zbornik 6* (212–223). Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
- Ševkušić, S., Maksić, S. (2002): Jedan program za rad u produženom boravku, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 34 (112–132). Beograd.
- Urban, K., Jellen, H. (1993). *Test for creative thinking – drawing production – TCT-DP*, Hannover: University of Hannover.
-

Summary: This paper presents development and evaluation aspects of a prolonged stay curriculum which was realized with first and second year students of an elementary school in Belgrade. The aspects show in what way action research might contribute to changing and improving educational practice, with researchers' and teachers' active contribution in all the stages of the research. The main goal of the research was to encourage the school and the students to improve their work in prolonged stay in the way that would enhance their education, but that would at the same time satisfy student's educational and studying needs and encourage their creativity and interests. The project had three stages. The stage of planning problem solving or strategic stage included registration of those parents and students who were interested in attending prolonged stay; designing and equipping the premises in which the stay would be set; designing program activities and contents and prolonged stay teachers' training. The second stage, simultaneous with the realization of program activities, was evaluation of the process, which meant activities monitoring by the researchers, critical reflection of own work by the teachers who wrote reports on realized activities and mutual discussion with the goal of determining the difficulties and improving further work on the project. Evaluation of the program's effects, done at the end of academic year, included examining teachers' and students' opinion about the program and suggestions on its future development and use. On the one hand, the experiences gained during the project realization point out to a need for designing special program for prolonged stay and, on the other hand, to the possibilities and significance of action researches in developing such programs.

Key words: prolonged stay, elementary school, action research, program evaluation.